

УДК 591.5+599 (477)

Зміни угруповань великих ссавців внаслідок розвитку мисливської діяльності людини

О. П. Трунов, І. В. Загороднюк

*Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка,
Луганськ, Україна, alex35agro@mail.ru, zozag@ukr.net*

Changes in large mammal communities caused by human hunting activity

O. P. Trunov, I. V. Zagorodniuk

*Taras Shevchenko National Pedagogical University, Luhansk, Ukraine,
alex35agro@mail.ru, zozag@ukr.net*

Ссавці є однією з найбільш експлуатованих людиною груп тварин завдяки їхній цінності як харчового ресурсу та джерела сировини. Історичну роль ссавців у формуванні людської цивілізації переоцінити неможливо, проте прогрес цивілізації, у тім числі на території України відзначився зникненням низки видів (Сокур, 1961). Ці зникнення відбувалися з двох причин — перепромисел та переслідування через конкурентні взаємини зі свійськими тваринами (Кириков, 1966). У першому наближенні темпи і масштаби зникнення диких видів, у тім числі прашурів свійських форм, відбувалися узгоджено з формуванням популяцій свійських ссавців (Загороднюк, 1999). Проте причинами цього була не пряма конкуренція чи конкурентне виключення диких форм, а безпосереднє переслідування і знищення їх людиною (Пучков, 1992).

Серед факторів згасання популяцій диких аборигенних видів великих ссавців (переважно унгулят) автори виділяють такі (Загороднюк, 1999): 1) збільшення пресу полювання та удосконалення зняряд здобування, 2) розвиток тваринництва і посилення конкурентних взаємин зі свійськими тваринами, 3) сільськогосподарське освоєння територій та руйнація природних місць оселення видів, 4) фрагментація ареалів в результаті розвитку транспортної та технологічної інфраструктури людської популяції та відповідне порушення просторово-генетичної структури популяцій.

У цій праці докладно розглядається перший фактор і проводиться порівняння ключових дат згасання популяцій аборигенів з темпами розвитку зняряд здобування, а також ще один (п'ятий) фактор — взаємини аборигенних видів, що збереглися у складі місцевої фауни, з адвентивними видами, що інтродуковані в аборигенні фауністичні угруповання. Розглядається тільки фауна, що відома з літописних часів (без мамонтів, носорогів, печерних ведмедів тощо).

Насамперед, розглянемо ключові дати згасання популяцій аборигенів. Протягом літописного часу з території України зникло 8 видів копитних (у порядку зникнення): віслук (*Asinus hemionus*, XV ст.), тур (*Bos primigenius*, XVII ст.), зубр (*Bison bonasus*, XVII ст.), козиця (*Rupicapra rupicapra*, XVIII ст.), сайгак (*Saiga tatarica*, I пол. XIX ст.), кінь-тарпан (*Equus gmelini*, II пол. XIX ст.), лось (*Alces alces*, I третина XX ст.), олень шляхетний (*Cervus elaphus*, I третина XX ст.). Частину цих видів було відновлено завдяки забороні полювання та реінтродукції, проте значна частина успіхів у відновленні видів обмежена територіями лише окремих мисливських господарств та заповідників (зубр, кулан, тарпан) і лише окремі види відновлювали ареали частково природним шляхом, проте в усіх випадках завдяки забороні полювання і за сприяння біотехнічних заходів (лось, олень, сарна).

П'ять видів втрачено повністю (віслюк, тур, козиця, сайгак, тарпан), при цьому тур і тарпан зникли як види, і відновлення тарпана, як і зубра, стало можливим лише за рахунок вікарних форм (сучасний зубр у нашій фауні — це гібрид біловезько-кавказького зубра; а тарпана відновлюють на основі вікарної джунгарської форми — коня Пржевальського).

Всі ці види були об'єктами полювання, про що свідчать численні літописні дані. Має місце не випадковий збіг дат зникнення цих видів з основними періодами розвитку зброя і засобів полювання. Час зникнення віслюка, тура та зубра випадає на XVI–XVII ст. В цей час основним зброям здобування були колективні полювання з використанням холодної зброї — луків, самострілів, рогатин, тенет, ловчих ям. В цей час полювання було дозволено лише для дворянської та військової еліти, і фактично зникнення зазначених видів відбулося лише у наступний період розвитку полювань.

Цей другий період відзначений появою вогнепальної гладкоствольної зброї, що сталося у другій половині XVII ст., коли набули поширення такі види зброї, як пищалі, мушкети, аркебузи, пістолети тощо. Поява цієї зброї змінила характер ведення полювань: зменшилася кількість учасників, збільшилася ефективність ураження тварин, використовували комбіновані полювання з холодною і вогнепальною зброєю. З ключових дат історії зброї варто назвати 1477 р., коли в Європі стали виготовляти пружинні гнітові замки, а у 1525 р. почали зернити порох, з початку XVII ст. набуло поширення виготовлення стволів з дамаської сталі та зброї з кременевими замками. Саме в джерелах цього часу помітно знижується згадування полювань на всіх зазначених видів, у тім числі на зубра. Після 1738 р., коли у Франції стали виготовляти легкі двоствольні рушниці, популяції мисливських тварин потрапили під нову загрозу.

У XVIII ст. значно зросло різноманіття типів вогнепальної зброї, з яких в першу чергу відмітимо одно та двоствольні рушниці з ненарізними стволами калібру 15–20 мм, двоствольні комбіновані рушниці, одноствольні гвинтівки та карабіни калібру 7–12,5 мм, нарізні штуцера калібру від 16 мм. На початку XIX ст. відбувся новий прорив, що полягав у розробці та поширенні ударно-капсульних замків. До кінця XIX ст. набули також поширення набої, як кільцевого спалаху, так і центрального бою. Саме у цей час починається згасання популяцій таких швидких і раніше малодоступних для мисливців видів, як сайгак і тарпан, які до кінця XIX ст. були знищені на території України.

На початку XX ст. на теренах України розгорталися значні військові дії (I світова та громадянська війни), і в арсеналі мисливців з'являються нові види зброї, у тім числі багатозарядні нарізні (різноманітні гвинтівки з поздовжньо-рухомим затвором, карабін Генрі-Вінчестера) та гладкоствольні (помпові рушниці та самозарядні системи Браунінга). В цей же час набуває поширення застосування для набоїв бездимного пороху.

Власне в цей час відбувається значне скорочення чисельності усіх тих видів диких копитних, що ще збереглися. У описах фауни того часу (Мигулін, 1938) такі види як лось, олень і сарна згадуються лише як колишні мешканці території України. У цей час в руках населення опинилася значна кількість трофейної нарізної зброї, і економічна скрута стимулювала масштабні полювання на дикого звіра. Така ситуація зберігалася щонайменше до початку 30-х років, і лише подальша повенна сувороборода полювань на великих ссавців сприяла відновленню їхніх ареалів на території України. Лише у другій половині XX ст. було відкрито перші полювання на копитних. Ці полювання стали доволі суворо регламентованими і виключно ліцензійними. Це сприяло зростанню чисельності великих ссавців, і важливим фактором було те, що дозволялося полювання виключно з гладкоствольною зброєю без використання транспорту.

Надалі ситуація кардинально змінилася. З початку 80-х років XX ст. у населення в значній кількості з'явився транспорт-позашляховик (УАЗ, Нива, важкі мотоцикли), а з початку 90-х років XX ст. стало дозволено мати нарізну зброю, у тім числі самозарядну (на 5–7 і більше набоїв: карабіни Ведмідь, Лось, Барс, Тигр, СКС, Сайга та ін.). Кількість зброї та масштаби браконьєрських полювань зросли до небачених до того розмірів. За 15–20 останніх років, зокрема, чисельність лося в Україні знизилася у 20–30 разів. Для прикладу, на Луганщині 2005 року порівняно з 1990 р. чисе-

льність лося знизилася на 94 %, кабана — на 64, сарни — на 61, оленя — на 46, при тому, що ліцензій на здобування звіра у більшості випадків не видавали.

З 90-х років у багатьох регіонах стало популярним проводити елітні полювання, у тім числі на види з Червоної книги України, фактично «на все, що рухається». Серед таких полювань загальновідомими стали полювання на зубрів, борсуків, «тундряних» вовків та інших рідкісних і дуже рідкісних в Україні видів звірів, часто без дозволів та з порушенням правил полювання (вночі та в сутінках, з авто, гелікоптерів, катерів і снігоходів, на заповідних ділянках, в заборонені періоди та дні тижня).

Практично ці самі тенденції у розвитку зброї, техніки полювання та відповідних скорочень ареалів і чисельності стосуються великих хижих ссавців. За останні століття в Україні зникла росомаха (останні знахідки на межі XIX–XX ст.), скоротили свої ареали на більшій частині території України ведмідь та рись. Ведмідь дотепер залишається об'єктом трофейного полювання у Карпатах і скоро може зникнути з території України повністю.

З огляду на загальну сумарну чисельність великих ссавців розглядати їх як трофічний ресурс неможливо, оскільки мова йтиме про лише кілька сот грам дичини у перерахунку на одного громадянина. Проте, полювання може розвиватися у таких напрямках, як трофейне та спортивне. Тут необхідно відзначити, що ці два напрямки можуть ефективно розвиватися тільки при суворому контролі з боку мисливствознавців і з урахуванням потреб регуляції структури угруповань. Зокрема, необхідно зазначити, що у складі мисливської фауни є такі адвентивні (а, отже, небажані у складі природних угруповань) види, як олень плямистий, муфлон, лань, шакал, снотовидка тощо. Всі вони входять у конфліктні взаємини з відповідними аборигенними видами і обмежують їхні можливості популяційного росту. Надвисокої чисельності досягли окремі місцеві види хижих (зокрема, лиси), чим суттєво впливають на кормову базу та просторовий розподіл інших видів мисливських звірів та птахів.